

Adressaten for Leonora Christinas selvbiografi

Af Marita Akhøj Nielsen og Lene Schøsler

The editions of Leonora Christina's French autobiography (2021) and Otto Sperling's biography of Leonora Christina (2022) have provided prerequisites for a thorough study of the two works and of their mutual relationship, including the question of the autobiography's addressee. At least since 1730, Otto Sperling has been designated as the addressee, which Sebastian Olden-Jørgensen has argued against in two articles from 2022. Instead, he has put forward the hypothesis that the autobiography is addressed to Admiral Henrik Bielke. This hypothesis has motivated the present study. The procedure has been to collate the two texts and bring out all agreements and deviations (section 2). Next, the autobiography has been read closely to collect all information about the addressee (section 3), and the other sources for the addressee question have been scrutinized (section 4). Finally, the importance of the addressee question for the perception of the autobiography is assessed: Is it indeed a private letter or a defense addressed to an international audience? (section 5). The main results of the investigation are that the autobiography is not conform to the characteristics of a private letter, and that Otto Sperling was probably the "Monsieur" to whom the autobiography is directly addressed, but that the true addressee was the European network of the Ulfeldt family and other influential circles.

1. Anledningen

På Leonora Christinas 400 års-fødselsdag, den 8. juli 2021, udsendte Det Danske Sprog- og Litteraturselskab hendes franske selvbiografi i to udgaver med klart forskellige målgrupper, dels en diplomatisk udgave med dansk oversættelse og omfattende indledning (Leonora Christina 1673/2021a), dels den danske oversættelse med formidrende efterskrift (Leonora Christina 1673/2021b). I den brede offentlighed fik udgivelserne ikke megen opmærksomhed, men de er blevet omtalt og – væsentligere – anvendt i videnskabeligt øjemed. Vægtigst er Sebastian Olden-Jørgensens artikler »Kongedatteren og hendes *ghost writer*. Nyt syn på tilblivelsen af Leonora Christinas franske selvbiografi (1673)«, i *Danske Studier* 2022, s. 27-50 (Olden-Jørgensen 2022a) og »Otto Sperling den yngres latinske Leonora Christina-biografi (ca. 1690)«, i *Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks samlinger* 61, 2022, s. 11-42 (Olden-Jørgensen 2022b).

I de to artikler fremsætter Olden-Jørgensen en hypotese om adressaten for Leonora Christinas selvbiografi, der gør op med næsten 300 års opfat-

telse af sagen, og som fortjener en nærmere drøftelse. Det er formålet med nærværende artikel at undersøge argumenterne for og imod den traditionelle og den nye hypotese om selvbiografiens adressat. Det bundsolide grundlag for den nye hypotese er Olden-Jørgensens udgave (2022b) af Otto Sperling den yngres biografi af Leonora Christina i det kolossale og aldrig fuldførte gynæceum »De foeminis doctis« (håndskriftet GKS 2110 a-b kvart, herefter DFD).

Med Olden-Jørgensens udgave er Sperlings meget vanskeligt tilgængelige arbejde fremlagt i en overskuelig form, oven i købet med dansk oversættelse. I nærværende undersøgelse vil vi i afsnit 2 med glæde udnytte den nyvundne mulighed for en kollationering mellem Leonora Christinas selvbiografi og levnedbeskrivelsen af Leonora Christina i DFD, eftersom Olden-Jørgensens argumentation imod Sperling den Yngre som adressat for selvbiografien i høj grad baserer sig på spørgsmålet om, hvorvidt den franske tekst er kilde til DFD.

Efter tekstsammenligningen vil vi i afsnit 3 gennemgå selvbiografiens oplysninger om adressaten og i afsnit 4 fremlægge resultaterne af vores genlæsning af de øvrige kilder til adressatsspørgsmålet, hvoraf langt de fleste er velkendte i den omfattende udforskning af Leonora Christinas liv og værker. Endelig vil vi i afsnit 5 vurdere adressatsspørgsmålets betydning for opfattelsen af selvbiografien, herunder vende tilbage til spørgsmålet om, hvorvidt selvbiografien kan opfattes som et privat brev eller et forsvarsskrift stilet til et internationalt publikum.

2. Leonora Christinas franske selvbiografi og Otto Sperlings Leonora-biografi i »De foeminis doctis«

2.1 Karakteristik af de to værker

Selvom de to tekster, der her skal sammenholdes, principielt beskæftiger sig med samme emne, nemlig Leonora Christina, er de væsensforskellige. Det har betydning for vurderingen af overensstemmelser og diskrepanser mellem de to tekster, og derfor skal de her ganske kort karakteriseres.

Det er i denne forbindelse relevant at inddrage en grundlæggende skelnen mellem tekster og ytringer, der kan karakteriseres som nærhedskommunikation hhv. afstandskommunikation, en skelnen, der er etableret i variationslingvistikken (se Söll 1974 og Koch & Oesterreicher 2001) og

fremstillet i vores udgave af Den franske selvbiografi (Leonora Christina 1673/2021a s. 38f med figur 2):

Nærhedskommunikation	Afstandskommunikation
Privat kommunikation	Offentlig kommunikation
Kendt samtalepartner	Ukendt samtalepartner
Stærk emotionalitet	Svag emotionalitet
Forankring i handling og situation	Løsrevet fra handling og situation
Forankring i tid og rum	Løsrevet fra tid og rum
Intenst kommunikativt samarbejde	Minimalt kommunikativt samarbejde
Dialog	Monolog
Spontan kommunikation	Forberedt kommunikation
Tematisk frihed	Tematisk bundethed

I kommunikativ henseende fremstår Leonora Christinas tekst kompleks, idet den er domineret af træk, der er karakteristiske for nærhedskommunikation, samtidig med at den har et vist præg af afstandskommunikation (jf. Leonora Christina 1673/2021a s. 71f).

Selvbiografiens indledning signalerer privat brev med tilskrift til en »Monsieur« (1.1)¹, hvis navn ikke nævnes, men som tydeligvis er en god bekendt af forfatteren, hvad der fx fremgår af indforståede bemærkninger i stil med »Il vous est bien cogneu« (Som De ved; 14.18).

Adskillige steder præges teksten af stærk emotionalitet, bl.a. »Madame, vous estes si hautaine, je vous humilleray, je vous feray si petite petite, et montrait avec sa main contre la terre, vous avez esté élevée en l'air, mais je vous metteray bas« (»Frue, De er så stolt, jeg vil ydmyge Dem, jeg vil gøre Dem så lille, så lille,« og han viste med sin hånd ned mod jorden: »De har været højt hævet, men jeg vil sætte Dem lavt.«; 43.2-5).

Teksten er eksplicit et svar på adressatens ønske om biografiske oplysninger: »Pour satis faire à vostre curiosité, Je vous feray un petit recit de la vie de celle que vous desirez sçavoir« (For at opfylde Deres ønske vil jeg skrive en lille livshistorie til Dem om hende, som De gerne vil vide mere om; 1.2f). Derfor er den overvejende tilbageskuende og fortæller om, hvad der er sket.

Monologformen er dominerende, men der er en del dialogiske træk i form af direkte henvendelser til adressaten, ikke bare i indledning og slutning, men spredt over hele teksten (se afsnit 3 og 5 nedenfor).

1 Der henvises til selvbiografien med sidetal - punktum - linjetal i udgaven, Leonora Christina 1673/2021a; den danske oversættelse er trykt synoptisk med den franske originaltekst.

Der er ingen tvivl om, at fremstillingen er omhyggeligt gennemarbejdet, men den giver også udtryk for en vis spontanitet, idet der er foretaget en del ændringer, mest markant tilføjelser, foruden et par små tillæg til sidst med glemte detaljer: »Deux passages j'ay oublièe« (To afsnit har jeg glemte; 69.21). Desuden kommenterer Leonora Christina ikke helt sjældent sin fremstilling med udbrud i stil med »Il ne faut pas que j'oublie« (Nu må jeg ikke glemme; 1.13).

Som brev er Leonora Christinas værk atypisk (jf. afsnit 5 nedenfor), og det er med god grund, den er kendt som hendes selvbiografi. Hun skildrer nemlig sit liv fra fødsel til skrivende stund og dvæler ved konkrete, detaljeret skildrede situationer, mens de mellemliggende perioder omtales ganske kort eller helt forbigås. Denne episodiske fremstilling afspejles i den høje andel af replikgengivelser, efter vores opgørelse ca. 30 % af den samlede tekstmasse (Leonora Christina 1673/2021a s. 73). Disse træk giver selvbiografien et skønlitterært præg, hvad forfatteren selv gør opmærksom på i kommentaren »La il y arrivoit une piece digne de Romans à nostre femme« (Dér oplevede vor heltinde et optrin, som kunne stamme fra en roman; 20.16f).

Leonora Christina har valgt at skrive på fransk, det internationale aristokratis sprog. Med sin selv fremstilling leverer hun et defensorat, selvom hun ikke fremsætter eksplicitte overvejelser om form eller formål ud over indledningens henvisning til adressatens ønske og en afsluttende bemærkning om, at beretningen afsluttes pga. tidspres: »Voilà ce dont il m'en souvient à la haste de l'Histoire demandée; Je me suis hastée le plus qu'il m'a esté possible puis que vous estes sur vostre départ« (Her er det, som jeg i al hast husker af den historie, De har bedt mig om. Jeg har skyndt mig så meget, jeg kunne, fordi Deres afrejse er nært forestående; 70.7-9).

Trods det påberåbte hastværk er teksten relativt omfattende, ca. 19.650 løbende ord i den franske original.

Ud fra en samlet vurdering af disse forhold er vi nået til den opfattelse, at værket er andet og mere end et privatbrev (se videre diskussionen i afsnit 5).

Kommunikativt er Sperlings Leonora Christina-biografi enklere end selvbiografien. Her er klart tale om afstandskommunikation, idet biografien indgår i en omfattende lærd afhandling om lærde kvinder, beregnet for en akademisk offentlighed uden identifikation af modtageren. Teksten er ikke helt blottet for emotionalitet, men den kommer til udtryk i den afdæmpede form af vurderende udsagn som »ingenium eruditum et

elegantissimum« (lærde og yderst smagfulde begavelse; s. 306/ 26; 34).² Desuden udnytter Sperling efter tidens akademiske skik paralleller til store antikke kvindeskikkelser for at prise sin hovedperson (s. 311/ 26), ligesom han refererer en samtidig kilde, der er kendt for sin uforbeholdne beundring for Ulfeldt-parret, La Valette 1678 (s. 306 og 311/ 26). Forfatterens situation inddrages ikke, og der er ingen læserhenvendelser. Om spontan kommunikation kan man ikke tale, selv om de hyppige tilføjelser og øvrige ændringer vidner om en langstrakt tilblivelsesproces.

Biografien indgår i Sperlings forarbejder til et omfattende kvindeleksikon, et gynæceum. I Alenius 2012 er Sperlings manuskript indplaceret i den omfattende litteratur om denne særlige genre, »kataloger over bemærkelsesværdige kvinder, der intellektuelt ansås for at hæve sig op over deres køn« (s. 187). Som titel har Sperling valgt »De foeminis doctis« (Om lærde kvinder), og som Alenius gør opmærksom på, skal *lærd* forstås i bred betydning, om »kvinder, der satte sig spor i historien gennem lærdom, bøger, manuskripter, kunst, filosofi, musik, lægelig og medicinsk kunnen, naturvidenskabelig indsigt eller på andre måder« (s. 188).

Sperling skriver på latin, det internationale videnskabelige kommunikationsprog. I hans manuskript findes ingen eksplicite overvejelser om værketets form eller formål, men genren er velkendt, og der er bevaret en korrespondance mellem Sperling og en af de kvinder, han havde udvalgt til sit gynæceum, Anna Margrethe Quitzow (se afsnit 3.2 nedenfor). Faktisk ligger Sperlings fokus i Leonora Christina-biografien på netop de forhold, han udtrykkeligt ønsker oplyst fra frøken Quitzow: den familiære baggrund, detaljer om undervisning, uddannelse, studier og litterær virksomhed. I øvrigt er Sperlings biografi kortfattet og springende, med ganske få konkrete episoder og så godt som ingen replikgengivelse. Den samlede biografi er på ca. 2.100 ord i den latinske original.

2.2 Fællesstof

De to forfattere har altså hver sit projekt, som kun delvist er sammenfaldende. Derfor er deres fremstillinger af Leonora Christinas levned fundamentalt forskellige samtidig med, at det fælles emne indebærer, at der er en række overensstemmelser.

² Der henvises til Sperlings biografi med sidetal i originalmanuskriptet/ sidetal i Olden-Jørgensen 2022b, dels for translitterationen, dels - efter semikolon - for oversættelsen, hvor dette er relevant.

I sin udgave af Sperlings komplicerede manuskript har Olden-Jørgensen omhyggeligt fremlagt fem tilblivelseslag (2022b s. 15-17), og sammenfaldene med selvbiografien findes i de første fire, men ikke i det femte; der er ikke nogen berøring med Leonora Christinas tekst i sidste halvdel af Sperlings portræt (fra og med s. 27, femtesidste linje »donec«). Det er altså ikke korrekt, når vi har hævdet, at selvbiografien er Sperlings hovedkilde (Leonora Christina 1673/2021a s. 91, jf. Olden-Jørgensen 2022a s. 33; 2022b s. 18). Dermed er naturligvis intet afgjort vedrørende dens eventuelle rolle som kilde i øvrigt.

I vores kollationering af de to tekster har vi taget udgangspunkt i Leonora Christinas tekst. Nedenfor gennemgår vi de – større og mindre – overensstemmelser, vi har fundet; af hensyn til overskueligheden er de nummereret. Først derefter vurderer vi, i hvilket omfang der evt. kan være tale om afhængighed.

2.2.1 Fødselsdato

I selvbiografien oplyser Leonora Christina, at hun er født den 11. juni 1621 (1.4). DFD ytrer tvivl om datoen: »1621. d. 11. Junii <vel potius m. Julio>«; teksten i klammer, 'nok snarere juli', er tilføjet senere (s. 319/ 24; 32). Overensstemmelsen med Sperlings oprindelige tekst skal nævnes her, fordi der i samtiden rådede en vis forvirring om fødselsdatoen. I *Jammers Minde* anførte Leonora Christina oprindeligt 11. juni, men rettede senere til 18. juli (dateringen af fortalen, Leonora Christina 1674-98/1998 s. 16*). Endnu i 1685 angav hun 11. juni i det selvbiografiske digt på alterklædet til Maribo kirke (Birket Smith 1872 s. 137 note *). En anonym nekrolog over Leonora Christina fra maj 1698 anfører 22. juni (*Nova Litteraria* 1698 s. 81), mens Holberg holder på 22. juli (1735 s. 572), hvad adskillige yngre forfattere overtager.

2.2.2 Trolovelsen med Corfitz Ulfeldt

Leonora Christina henlægger sin trolovelse til »l'Age de sept ans et deux moys« (syv år og to måneder; 4.4f), hvad der afviger lidt fra DFD: »a septimo ætatis anno« (syvende år; s. 321/ 24; 32), selvom syvtallet optræder begge steder.

2.2.3 Hertugen af Sachsens frieri

I selvbiografien er den korte notits om trolovelsen optakt til en beretning om, hvordan Leonora Christina holder fast ved kærligheden til sin forlovede, selvom hun bliver drillet voldsomt med hans fattigdom og syg-

dom (4.6-5.2), og derefter følger fortællingen om hertugen af Sachsens frieri til Leonora Christina (5.3-21). Sperling har kun det andet optrin (s. 321/ 24). Olden-Jørgensen har gennemgået frierfortællingen detaljeret (2022a s. 37), og derfor vil vi begrænse os til en opremsning af overensstemmelser og afvigelser. De to hovedpersoner er de samme, Leonora Christinas alder ligeledes. Sperlings beretning er kortere end Leonora Christinas, således nævner han ikke stedet for frieriet (Kolding if. en marginaltilføjelse i selvbiografien), og mens Leonora Christina bringer en række personer og sidehistorier i spil (kongen, hovmesterinden, Hannibal Sehested, Corfitz Ulfeldt og deres indbyrdes forhold), omtaler han kun kongen og hoffet. I Leonora Christinas beretning er pointen dels hendes lydighed over for faderens valg, dels hendes position som værdig til en hertugs hånd. Hos Sperling er det hendes troskab over for Corfitz Ulfeldt, der er hovedsagen; i selvbiografien er den netop skildret i det foregående afsnit.

2.2.4 Undervisning

Flere af Leonora Christinas oplysninger om den undervisning, hun modtog som barn, er indlejret i dramatiserede optrin, som ligger uden for Sperlings interesseområde. Derfor skal de her opregnes samlet: fransk, skrivning, aritmetik og dans (5.24-6.1), højtysk og spinetspil (8.5-7), tegning og aritmetik (11.13 marg.). Sperling nævner i én sætning tysk, fransk, musik og matematik, hvortil maleri siden er føjet (s. 321/ 25; 32). Overensstemmelsen er altså rimelig vidtgående.

2.2.5 Hukommelse

Leonora Christina er stolt af sin gode hukommelse, især som barn: »Elle avoit alors une Memoire pas ordinaire, elle pouvoit en mesme temps lire un sausme par coeur, escrire un autre, et prendre garde à ce qui ce disoit« (Dengang havde hun en usædvanlig god hukommelse, hun kunne på én gang fremsige en salme udenad, skrive en anden og følge med i, hvad der blev sagt; 7 marg.). Hos Sperling lyder beskrivelsen »A teneris annis memoriâ fuit adeo excellenti, <etiam> ut Psalmum alterum recitare, alterum scribere, et quæ præterea gerebantur, undiquaque, animadverteret« (Fra barndommen af havde hun en så strålende hukommelse, at hun kunne fremsige én salme, samtidig med at hun skrev en anden ned og i øvrigt fulgte med i alt, hvad der skete omkring hende; 323 og 325/ 25; 33).

Overensstemmelsen er helt tæt, bortset fra den ene detalje, at hun ifølge selvbiografien følger med i alt, hvad der blev *sagt*, hos Sperling i alt, hvad

der *skete*. Olden-Jørgensen gennemgår passagen med fremhævelse af denne afvigelse (2022a s. 36f).

2.2.6 *Bryllup*

Om tidspunktet for sit bryllup oplyser Leonora Christina, at det fandt sted 9. oktober 1636, da hun var »15 ans et environ 4. mois« (15 år og omkring 4 måneder; 11.23-12.2). Samme oplysninger (uden det forbehold, der ligger i »environ«) anfører Sperling (s. 323/ 25).

2.2.7 *Ungdomsglæder*

Sit »lykkelige« ungdomsliv tilbragte Leonora Christina »à tirer, à courir à cheval; à jouër à la paume, à apprendre tout de bon de creoner de Charle van Mandre, sur la Viole de gambe, sur la flute sur la Quitarre« (med jagt, ridning, boldspil. Hun fik rigtig god tegneundervisning af Karel van Mander, lærte at spille på gambe, på fløjte og guitar; 13.1-4). Herom hedder det hos Sperling: »aut picturæ se dabat serio, aut Musicæ cum fidibus caperet, Tibiâ, Citharâ, etc. aut venatio <equis canibusque aut pilæ lusu gauderet>« (Enten gjorde hun alvor af malerkunsten eller af musikken, når hun lærte at spille på strengeinstrumenter, fløjte, harpe etc., eller fornøjede sig med at gå på jagt med hunde eller spille bold; s. 323/ 25; 33). Det er altså stort set samme konkrete aktiviteter, de to værker nævner. De er alle typiske overklassefornøjelser.

2.2.8 *Studier i latin og italiensk*

Latinkundskaber var afgørende vigtige kriterier for lærdom:

De vous parler des occupations de nostre femme apres avoir passé les 21 ans ou environ, je vous diray, quelle avoit l' envie d'apprendre le Latin; elle avoit un Maistre tres excelent que vous cognoisez, et qui l'enseignoit d'amitié autant que de bonne volonté, mais elle avoit tant des fers au feu; et tant tost il falloit faire un voyage, une Couge, ordinaire tous les ans jusques à une nombre de dix; sans autres empeschemens, ainsi je vous puis dire, qu'elle n'en fit point de progres; elle entend un peu le Latin ordinaire qui n'est pas de haute lutte. Elle apprit alors un peu d'Italien [*hertil føjet i marg.:* de Leonine], qu'elle excerse encore, quand la commodité ce presente

(Nu vil jeg fortælle Dem om, hvad vor heltinde beskæftigede sig med, da hun var blevet 21 eller deromkring. Hun havde lyst til at lære latin, hun fik en fremragende lærer, som De kender, og som

underviste hende både af venskab og af velvilje, men hun havde så mange jern i ilden, at hun snart måtte afsted på rejse eller føde et barn – regelmæssigt hvert år, i alt ti gange, udover andre forhindringer. Så jeg kan fortælle Dem, at hun ikke gjorde fremskridt, men hun forstår en smule ukompliceret latin, der ikke er på højt niveau. Dengang lærte hun en smule italiensk · af Leonin · som hun stadig taler, når der er lejlighed til det; 16.20-17.6).

Sperlings beretning om hendes kundskaber i de to romanske sprog lyder: »Vigesimo primo ætatis anno Latinam linguam degustavit, Magistro usa familiari Dn. Parente meo, <et> inter tot occupationes satis profecisse videri potuit, quod in eâ rudis non esset, sed et Italicam haud neglexerit, Dn. Marito præeunte« (Som 21-årig begyndte hun at lære det latinske sprog af husets ven, min hr. fader, og på trods af mange andre beskæftigelser gjorde hun så gode fremskridt, at hun ikke syntes at have noget hul i sin dannelse, og hun forsømte endda heller ikke italiensk, som hendes ægte-mand underviste hende i; s. 323/ 25; 33).

De to beretninger stemmer overens mht. tidspunktet for Leonora Christinas latinundervisning og hendes lærer; selvbiografien opregner detaljeret hindringerne for indlæringen og det noget pauvre resultat, men Sperling lægger vægt på, at hun trods forhindringerne gjorde tilstrækkelige fremskridt til at være dannet. Vurderingen passer ind i hans generelt meget positive beskrivelse af Leonora Christina. Mht. italiensk oplyses forskellig læremester i de to kilder. Hertil skal dels bemærkes, at oplysningen om Leonin er tilføjet i marginen, dels at det senere fortælles, at hun og Corfitz Ulfeldt talte italiensk sammen (44.23). Olden-Jørgensen gennemgår oplysningerne med fremhævelse af afvigelserne (2022a s. 36).

2.2.9 Rejser 1646 og 1649

De to officielle rejser, Leonora Christina foretog sammen med sin mand, behandles forskelligt i selvbiografien: 1646-rejsten ret udførligt (17.8-18.14), 1649-turen helt summarisk (19.4f). Sperlings beretning anfører hovedstationerne i 1646 i overensstemmelse med selvbiografien, mens 1649-rejsten afhandles med omtale af destinationen. I begge tilfælde er hans fremstilling kortere end hendes, uden biomstændigheder (s. 325/ 25).

2.2.10 Arbejde med spansk og andre fremmedsprog

Under et ophold i Stralsund i vinteren 1651-52 begyndte Leonora Christina, fortæller hun, at lære spansk af sin mand (22.8-10). Sperling angiver

samme sted og lærer, men henlægger sagen til 1650 (s. 325/ 25). Studierne fortsatte hun et par år senere:

Ilz estoient en Suede jusques apres l'abdicacion de la Reine, et les nopces et Coronation du Roy Charles et de la Reine Hedevig, qui fut l'An 1654. ilz retournerent en Pommeranie pour demeurer sur Bart qui leur estoit en Hypotecque; lá nostre femme passoit le temps avec ces estudes, par foy voyoit dans un livre Latin par foy dans un Espagnol; elle translatoit un petit livre Espagnol titulé Mathias de los Royes. mais ce livre tomboit de puis entre les mains d'autres, comme encore la premiere partie de Cleopatre quelle avoit traduitte de François

(De blev i Sverige til efter dronningens abdikation og kong Karl og dronning Hedvigs bryllup og deres kroning. Det var i 1654. De vendte tilbage til Pommern for at bo på Barth, som de havde i pant. Dér tilbragte vor heltinde tiden med sine studier, snart læste hun i en bog på latin, snart i én på spansk. Hun oversatte en lille spansk bog med titlen Matías de los Reyes, men den bog faldt siden i andres hænder, ligesom første del af Kleopatra, som hun havde oversat fra fransk; 22.18-24).

Sperling fortæller om hendes litterære arbejder:

cum circa Annum 1654. in Pomeraniam ad prædia oppignorata et arcem Barthium redirent, libellum Hispanicum, cui titulus Matthias de los Royes, suâ linguâ verterit, sed et tunc velut sua facta, studiis se immersit, nunc Latina tractando, nunc Gallica, ita ut partem Cleopatrarum ob elegantiam scriptionis maternâ linguâ loqui fecerat

(da de omkring år 1654 vendte tilbage til Pommern til godset og slottet Barth, som de havde fået i pant, så oversatte hun en lille spansk bog med titlen Mathias de los Royes til sit eget sprog, men også sine egne oplevelser dengang. Hun fordybede sig i studier, beskæftigede sig snart med latin, snart med fransk, således at hun på grund af den skønne stil lod en del af Kleopatra tale sit modersmål; s. 325/ 25; 33f. noter udeladt).

Olden-Jørgensen gør opmærksom på, at opholdet på Barth ikke fandt sted i 1654, men i 1655-57 (2022a s. 36). Også Leonora Christina nævner, som det fremgår, 1654 i sin fremstilling, men hendes oversættelsesarbejde er ikke dateret. Den »Matthias de los Royes«, begge tekster nævner, er sandsyn-

ligvis en spansk forfatter (2022b s. 33 note 40), og hvis det holder, er der altså her en fælles fejl, forvekslingen af et forfatternavn med en bogtitel. Ud over disse to detaljer stemmer fremstillingerne endvidere overens i beskrivelsen af Leonora Christinas beskæftigelse med vekslende fremmedsprog (latin, spansk og fransk, hhv. spansk, latin og fransk) og hendes oversættelse af dele af det franske værk »Cleopatre«. Afvigelser findes også: Leonora Christina foregriber den senere beslaglæggelse af sine ejendele, mens Sperling er ene om at nævne hendes nedskrivning af sine egne oplevelser.

2.2.11 Retssagen i Malmø

Leonora Christina beskriver detaljeret sit forsvar for ægtefællen, da de var i husarrest i Malmø i 1659 (31.23-34.7). Også Sperlings skildring er ret lang (s. 306, 311 og 312/ 26), men det skyldes, at den falder i to dele. Første del bygger, som han selv oplyser, på la Valette 1678 og omtaler Leonora Christinas lange forsvarstale for manden. Anden del begynder noget overraskende med at konstatere, at hun ikke holdt en sammenhængende tale, men snarere optrådte som en sagfører (s. 211/ 36, jf. Olden-Jørgensens noter til oversættelsen s. 34f). Det sidste stemmer i hovedsagen overens med selvbiografien.

2.2.12 Sysler i Blåtårn

Over et par sider sidst i selvbiografien (s. 67-69) giver Leonora Christina spredte glimt fra den første tid i Blåtårn efter de forhør, hun var igennem. Også Sperling fortæller om den periode (s. 337/ 26f), men har disponeret stoffet anderledes, ligesom han har elementer, der ikke findes i selvbiografien, som på sin side også har særstof (jf. Olden-Jørgensen 2022a s. 39). Til de fælles træk hører, at det var Leonora Christina forbudt at have nåle; hun skaffede sig en, som hun if. selvbiografien fandt (67.11-15), mens hun hos Sperling byttede sig til nål og tråd hos fængselspersonalet (s. 337/ 27). If. Leonora Christina selv skaffede hun sig tråd ved at trævle sine strømper og andet tøj op (67.17-20 og 68.23-26), hun fremstillede bånd (68.26-69.1), og af små stykker træ konstruerede hun en væv til formålet (68.27-69.10). Disse træk forekommer også hos Sperling.

2.2.13 Bønnen på kruset

Til fællesstoffet hører beretningen om, hvordan Leonora Christina snedigt fik indgivet en bøn om nåde (selvbiografien 68.3-18, DFD 337 og 389/ 27). Skelettet er det samme: Af ler fra en reparation af kakkelovnen formede hun et bæger, og under bunden skrev hun en bøn. Fangevogte-

ren bragte bægeret til kongen og dronningen, som opdagede bønnen og fortalte fangevogteren, at han var blevet narret. Bønnen fik ingen betydning for Leonora Christinas vilkår. Derudover findes en række forskelle mellem de to tekster, som her skal opridses (jf. Olden-Jørgensen 2022a s. 39f):

Leonora Christina har udformet beretningen som en situation med indirekte og direkte tale i en dialog; der nævnes fem medvirkende, hun selv, en tjenestepige, slotsfogden Joachim, kongen og dronningen. De to sidste tildeles forskellige roller: Kongen er nysgerrig, positiv over for Leonora Christinas påhit, mens dronningen afslører hendes indskrift og reagerer afvisende. Bægeret er formet over et krus, det bærer kongens og dronningens navne og sættes på tre knapper; bønnen er rettet til dronningen.

Sperling holder sig til et handlingsreferat og har kun en enkelt replik, gengivet som indirekte tale. Tjenestepigen nævnes ikke, og majestæterne optræder samlet uden differentiering. Bægeret er dekoreret med billeder og sat sammen med et træbæger. Bønnen er på dansk og rettet til kongen. Leonora Christina brænder leret, og fangevogteren spørger efter dets oprindelse.

2.3 Vurdering af eventuel afhængighed

For en samlet betragtning er der så mange, så præcise og så signifikante overensstemmelser mellem selvbiografien og Sperlings skildring, at de efter vores opfattelse enklest forklares ved, at Sperling har benyttet Leonora Christinas tekst som kilde. Han har ikke følt sig bundet til at gengive andet og mere i kilden, end hvad han fandt relevant for sit projekt, den store skildring af de lærde kvinder.

Olden-Jørgensen registrerer og diskuterer, som det er fremgået, en del af de overensstemmelser, vi har fremlagt, men finder afvigelserne så betydelige, at det er usandsynligt, at Sperling har benyttet selvbiografien (2022a s. 36f, 38, 39-41, 2022b s. 18). Konklusionen skærpes i 2022b til, at »Sperlings latinske Leonora Christina-biografi under ingen omstændigheder bygger på Leonora Christinas franske selvbiografi« (s. 12).

Efter vores opfattelse skyldes denne vurdering, at Olden-Jørgensen ikke har taget højde for de to værkers fundamentale forskellighed, men forventer, at Sperling ville føle sig forpligtet overfor Leonora Christinas manuskript, nogenlunde som en moderne historiker ville.

Det er klart, alene ud fra Sperlings eksplicitte udnyttelse af la Valette, at selvbiografien ikke er hans eneste kilde, og til hele sidste halvdel af sin

Leonora Christina-fremstilling har han indlysende bygget på en eller flere andre kilder.

Alligevel må man spørge sig, hvorfor der trods alt ikke er flere og mere vidtgående overensstemmelser mellem de to tekster. Først skal det betænkes som præciseret i afsnit 2.1, at teksterne har forskellige formål og målgrupper, og at Sperlings levnedbeskrivelse er langt kortere end Leonora Christinas; målt i antal ord er hendes tekst mere end seks gange så lang som hans, og selvom en fransk og en latinsk tekst principielt ikke kan sammenlignes ved ordoptællinger, er diskrepansen dog så stor, at den er signifikant trods sprogforskellene.

Dernæst må man overveje, om der i selvbiografien findes passager ud over de ovenfor nævnte tretten, som kunne passe ind i Sperlings projekt. Med det spørgsmål for øje har vi gennemlæst selvbiografien og må konstatere, at der findes nogle, men ikke mange Sperling-relevante afsnit. Fra hendes barndom er der et par notitser om hendes lærere (1.6f, 1.18f), om en barndomskærestes »undervisning« af hende (3.3f) og en parodisk eksamination af hende og hendes søster (8.9-10.10). Fra hendes voksne liv har Sperling paralleller til næsten alle de oplysninger, der falder inden for hans plan. Hendes heldige helbredelse af en syg søn (30 marg.) kunne måske være relevant, men hun oplyser intet om kuren, altså det »videnskabeligt« interessante. Derimod må hendes arbejde med at lære engelsk (51.15-18, jf. 53.14-17) ubetinget regnes til de emner, der kunne have interesseret Sperling.

Hvis selvbiografien ikke er en kilde til DFD, hvordan kan man så forklare overensstemmelserne? Olden-Jørgensens forklaring er, at Sperling har udnyttet en anden kilde: »omfattende *mundtlige* meddelelser fra hende selv i årene omkring 1690« (2022a s. 42, 2022b s. 19). At der har foreligget sådanne meddelelser, vil vi ikke bestride; de ville forklare en række sammenfald med *Jammers Minde*, som Olden-Jørgensen opregner. Men problemet ved at antage en sådan ikke-foreliggende kilde er selvsagt, at vi kun kan gætte os til dens indhold ud fra netop overensstemmelser med selvbiografien hhv. *Jammers Minde*. Så vidt vi kan se, er det vanskeligt her at undgå en cirkulær argumentation.

Med kollationeringen mener vi ikke at have leveret noget fuldgyldigt bevis for, at Sperling har udnyttet Leonora Christinas selvbiografi i DFD. Efter vores opfattelse har Olden-Jørgensen heller ikke bevist det modsatte. Kollationeringen har givet materiale til at fremlægge en række indier for afhængighed – og for det modsatte. Nogen kategorisk dom finder vi ikke der er grundlag for.

3. Selvbiografiens oplysninger om adressaten

3.1 Tilskrift

Selvbiografien er rettet til en »Monsieur« (1.1). At adressaten er en mand, er jo ikke meget oplysende, og titulaturen er heller ikke videre stands-specifik, idet den kan bruges både om adelige og borgerlige. Det sidste fremgår af to breve, som Leonora Christina har skrevet i Blåtårn. Det første, som er fragmentarisk bevaret, er dateret Helsingør 8/5 1678 og underskrevet Jørgen Hanssen (udgivet i Birket Smith 1871-72 s. 226 note 1). Det andet, der er komplet, er dateret Helsingør 13/3 1684 og underskrevet J. H. (sammesteds s. 223-28). Begge breve er på dansk, men henvendt til en »Monsieur«, der af Birket Smith er identificeret som Otto Sperling den yngre. Det fremgår af brevene, at de indgår i en længere korrespondance med svar fra adressaten.

Efter vores vurdering er det relevant for spørgsmålet om selvbiografiens adressat, at Leonora Christina har korresponderet med Sperling i sin fængselstid, og at hun – af let forståelige grunde – har skjult både sin egen og modtagerens identitet, sin egen under pseudonymet Jørgen Hanssen, modtagerens under betegnelsen »Monsieur«.

3.2 Adressatens forespørgsel

Leonora Christina indleder sin tekst med en henvendelse til adressaten: »Pour satis faire à vostre curiosité, Je vous feray un petit recit de la vie de celle que vous desirez sçavoir« (For at opfylde Deres ønske vil jeg skrive en lille livshistorie til Dem om hende, som De gerne vil vide mere om; 1.2f). Adressaten har altså ønsket hendes levnedbeskrivelse.

Som berørt kender vi til en brevveksling mellem Sperling og Anna Margrethe Quitzow vedr. DFD (afsnit 2.1 ovenfor). Der er bevaret tre breve, hvoraf de to er fra Sperling og afskrevet i hans brevkopibog, GKS 3092, V, 1 kvart (jf. Birket Smith 1881 s. 258f med note 115 og 116 s. LIX). Fra frøken Quitzow kendes ét brev, indbundet i DFD ved Sperlings biografi om hende (jf. Alenius 2012 s. 191f).

Det er ham, der åbner korrespondancen med et brev – på latin, naturligvis – dateret København den 18. januar 1673. Efter mange høflige og smigrende ord kommer Sperling til sagen og forsikrer frøken Quitzow om, at hun vil få berømmelse og ros (»nomen et laudes«) ved at blive omtalt i hans kommende værk om kvinder, der er berømte ved lærdom (»de

mulieribus doctrinâ claris libellum«). Men han har brug for oplysninger fra hende:

Indica mihi Parentes Tuos, et quo loco nata sis, quam summo natam scio: quibus præceptoribus profeceris, quibus studiis quàm maximè gaudeas, et totam illam vitam Tuam in literis positam a capite ad calcem.

(Oplys mig om dine forældre og hvor du er født, jeg ved at du er den yngste i søskendeflokken; hvilke lærere du har haft gavn af, hvilke studier du holder mest af, og hele dit liv, som er tilbragt med lærdom, fra begyndelsen til enden.)

(Efter egenhændig koncept i Sperlings brevbog, GKS 3092, V, 1 kvart, hvor det med yngre hånd er betegnet som [nr.] 327).

Frøken Quitzow svarede ret kort efter med et brev på hele ni sider, ganske vist med stor skrift. Brevet er dateret »Sandagergaard ix Calent: Februarij Anno MDCLXXIII« (Sandagergård, ni dage før 1. februar 1673). Her besvarer hun Sperlings spørgsmål i de fire punkter, som han lægger op til. På dette brev svarer Sperling 4/2 1673 (nr. 328 i kopibogen) og nævner bl.a. andre danske kvinder, som han planlægger at medtage i DFD, og hvoraf nogle er meddelt ham af frøken Quitzow.

Det er nærliggende at sætte denne korrespondance i forbindelse med den henvendelse, Leonora Christina har modtaget, især fordi selvbiografien, der er dateret 1/5 1673, rent faktisk besvarer Sperlings spørgsmål fra 18/1 1673; hun giver ikke nogen samlet redegørelse for sine forældre, som først dukker op, efterhånden som de bliver relevante for hendes fortælling, men nævnt er de, og Sperling samler oplysningerne og flere til i et større afsnit om Christian 4. og Kirsten Munk med slægt.

Foruden parallellen til Quitzow-korrespondancen er der endnu et påfaldende sammentræf. Leonora Christina var ikke den eneste fange i Blåtårn, der i foråret 1673 skrev sin selvbiografi. Det samme gjorde lægen Otto Sperling den ældre, far til historikeren af samme navn (jf. Birket Smith 1881 s. 270f). Hans beretning er bevaret i original på Det Kongelige Bibliotek under signaturen GKS 3094 kvart og i omfattende uddrag oversat af Birket Smith (1885). Håndskriftet falder i to dele, her betegnet I hhv. II, hvoraf den første er afsluttet 12/3 1673 (I: 425; 1885 s. 197). Anden del, der følger umiddelbart efter, er ikke dateret, men må stamme fra næsten samme tid, da forfatteren henviser til et besøg af adressaten for et år siden; vi ved, at Otto Sperling den yngre 18/3 1672 fik tilladelse til at besøge sin

far i fængslet (II: 62; 1885 s. 256 med note 2). Det er altså Sperling den yngre, der er adressaten, som det også fremgår andre steder i teksten.

Interessant nok har den fængslede gamle mand haft travlt med at fuldende sin skildring: »denn Ich Eyle vnd gehe viel vorbey wißentlich, ob eß möglich wehre daß Ich zu ende kommen möchte mit diesem Werck, ehe ihr vorreißet« (Thi jeg haster og forbigaar meget for om muligt at komme til Ende med dette Værk, før I rejser bort; I: 333; 1885 s. 139). Som Birket Smith gør opmærksom på, ligger denne formulering ganske tæt på Leonora Christinas afsluttende bemærkning (70.8f, se afsnit 3.10 nedenfor).

3.3 Adressatens kendskab til Bielke-familien

I Leonora Christinas skildring er de første år af ægteskabet på mange måder lykkelige, også erotisk, men samtidig skæmmes de af jalousi fra hendes nærmeste, særligt hendes bror, der anstifter en duel, angiveligt for at forsvare hendes ære (12.15-16.19). I begyndelsen af afsnittet henvender hun sig til adressaten, og da hun i det mindste foregiver at være sikker på, at ingen vil se hendes beretning, og at han vil destruere den efter endt læsning, vil hun fortælle ganske indiskret om trakasserierne (12.15-20). Hendes primære pointe er at anklage broderen for at være den sande skyldige i den unge Christian Bielkes død i duellen, som hun introducerer med bemærkningen: »Il vous est bien cogneu que les Bielke estoient fort familieres dans la Maison de nostre femme« (Som De ved, var familien Bielke nære venner af vor heltindes familie; 14.18f).

Bemærkningen og den følgende episode tillægger Olden-Jørgensen afgørende vægt for adressatspørgsmålet: »Denne fremhævelse af én bestemt dansk adelsslægt, Bielkerne, bliver interessant, hvis man kombinerer den med andre oplysninger« (2022a s. 44). Disse kombinationer fører Olden-Jørgensen til den hypotese, at rigsadmiral Henrik Bielke (1615-83) er selvbiografiens adressat (s. 43-48). Blandt de andre oplysninger er den vigtigste Andreas Hojers beskrivelse af selvbiografien fra 1721 (se afsnit 4.1 nedenfor). Hvad angår selvbiografiens skildring af Leonora Christinas lykkelige år, finder Olden-Jørgensen det »svært at se Otto Sperling som den intenderede læser af disse saftige afsnit om sex og vold, men Henrik Bielke er oplagt: Det var ikke alene hans verden, men den unge mand, der kom af dage i duellen, var hans lillebror Christian Bielke« (2022a s. 47). Hertil kommer, at Bielke var gift ind i Ulfeldt-slægten, at Corfitz korresponderede med ham til kort før sin død, og at Leonora Christina under forhørene i Blåtårn nævner ham blandt sine korrespondenter (s. 45).

I 1673 var Henrik Bielke rigsadmiral, medlem af højesteret, en betroet embedsmand, men samtidig blev han anset for at høre til Ulfeldts parti, altså kritisk over for enevælden (Laursen 1979). Da nogle højtstående personer efter Frederik 3.s død i 1670 arbejdede for Leonora Christinas frigivelse, regnedes Bielke som en af hendes støtter (Birket Smith 1881 s. 254 med note 106, s. LVIII). Siden 1640'erne havde han været knyttet til Corfitz Ulfeldt, som lånte ham betydelige beløb, og i perioden efter løsladelsen fra Hammershus korresponderede de to, gerne på fransk (Heiberg 1996 s. 43, 209f, 218, jf. Birket Smith 1881 s. 93-125 (passim), 143, 153 med noter). Også Leonora Christina havde skrevet til Bielke foråret 1663 (Birket Smith 1881 s. 102 med note 7, s. XVIII f), hvad hun selv nævnte under det første forhør i Blåtårn (*Jammers Minde*, Leonora Christina 1674-98/1998 s. 16.3f med navns nævnelse, selvbiografien 56.20 uden); brevet er på fransk. Men Bielke var ikke nogen loyal støtte for Ulfeldt. I 1653 havde han fulgt den danske regerings foranstaltninger mod den afsatte rigshovmester, hvad der udløste Ulfeldts harme (Heiberg 1996 s. 138), og i 1663 havde han deltaget i domfældelsen af forræderen (s. 229f).

Da Leonora Christina blev konfronteret med dødsdommen, afviste hun sin mands skyld, men forhørslederen forsikrede om en retfærdig rettergang: »... il y a de vos amis dans le Conseil.' Elle replicquoit 'Gud bedre ded, on sçait bien comme cela se fait'«– (»... der er nogle af Deres venner i Rådet.' Hun svarede: 'Gud bedre det', man ved godt, hvordan det foregår'; 61.20-22). *Jammers Minde* har samme replik (Leonora Christina 1674-98/1998 s. 52.19-53.1), men uddyber i en senere tilføjelse, hvordan domfældelsen efter hendes opfattelse er foregået:

ded war tilgaaen lige som ieg tenkte, der ware de aff Raaded som wægrede sig at vnderskriffue, efter som en part icke haffde wæret til stede, der *Processen* holtis, en part icke haffue seet huor paa *Dommen* sig funderte, maatte dog skriffue med vnder, om de icke wille were forfalden vdi Kl. Vnaade (s. 55 marg.).

Denne redegørelse for uenighed i rigsrådet svarer nogenlunde til, hvad der vides om Aksel Urups særvotum (Heiberg 1996 s. 230f), og intet tyder på, at Henrik Bielke støttede hans synspunkter. Det hindrer selvfølgelig ikke, at Leonora Christina kan have opfattet ham som kritisk over for dommen, men det fremgår ikke af hendes fremstilling. Reelt ved vi ikke, hvordan forholdet var mellem Henrik Bielke og Leonora Christina i foråret 1673 – i hvert fald har vi ikke kunnet finde kilder til spørgsmålet. Dermed er

det også uvist, hvilken interesse Bielke kunne have i at modtage Leonora Christinas levnedbeskrivelse.

Derimod finder vi det usandsynligt, at Leonora Christina har tænkt på Henrik Bielke som modtager, da hun skrev om duellen, hvor Christian Bielke blev dræbt. Dertil forekommer hendes karakteristisk af den unge mand unødigt negativ: »comme c'estoit un garçon fort libre, et pour dire la verité mal apris, il ne perdoit pas seulement par foy le respect au frere de nostre femme; mais luy disoit librement ces sentimens, sur des choses qui ne luy touchoient pas« (Han var en meget åbenmundet ung mand og rent ud sagt uopdragen. Ikke alene forløb han sig undertiden over for vor heltindes bror, men han fortalte ham også frit om sine holdninger til ting, der ikke vedkom ham; 14.21-15.1).³ Det forekommer os påfaldende taktløst at omtale en afdød på denne måde over for hans egen bror. Naturligvis kan denne vurdering være anakronistisk, ganske som det gælder Olden-Jørgensens ovenfor citerede overvejelser om Sperling som den intenderede læser af passager om sex og vold (2022a s. 47).

At Sperling har kendt til forholdet mellem familien Bielke og Ulfeldt-parret, er sandsynligt. Han er sandsynligvis identisk med den søn af lægen Otto Sperling, der sammen med sin far spillede en rolle i Ulfeldts sidste tid. I september 1663 udsendte Ulfeldt et kort forsvarsskrift i brevform, der blev sendt til flere europæiske hoffer med hjælp fra hans endnu intakte europæiske netværk (Heiberg 1996 s. 235-38). I den forbindelse opfordrede Otto Sperling den ældre Ulfeldt til at skrive en længere apologi, hvad han også gjorde, idet han berettede om begivenheder helt tilbage til kongevalget efter Christian 4.s død. Efterhånden som Ulfeldt fik dele af teksten færdig, sendte han dem til sin gamle læge, der fik dem kopieret og videresendt (s. 238-44). I samme periode satte Sperling sin søn i gang med at forfatte et forsvarsskrift for Corfitz Ulfeldt på fransk (Fridericia 1872 s. 872).

Den gamle Sperlings delagtighed i Ulfeldts apologetiske virksomhed blev et væsentligt anklagepunkt, da han var blevet fanget af de danske myndigheder og indsat i Blåtårn. Det fremgår både af forhørsprotokollen, der foreligger i flere afskrifter, og af Sperlings selvbiografi. I vores sammenhæng er det naturligvis sønnens franske forsvarsskrift, der påkalder sig særlig interesse. I protokollen er forhøret af den gamle Sperling anført

³ I Leonora Christina 1673/2021a har vi oversat »sentimens« ved »følelser«, men må give Olden-Jørgensen ret i, at »holdninger« dækker bedre (Olden-Jørgensen 2021 s. 499).

som nummererede lister, først en med spørgsmål, dernæst en med svar. Punkt 45 lyder [A spørgsmål, B svar]:

[A] 45. Ob er nicht selber eine vermeinte *Apologie*, oder dergleichen schrift für *Corfitzen* in die feder gefasßet, wohin er selbige schrift gesand, und wie dieselbe *intituliret* sey?

[B] 45. Nein; Er hätte keine *Apologie* geschrieben Sein Sohn hätte wohl etwas *in favorem Ulefeldii* aufgesetzt, und das *in forma Epistolari*, auch in frantzösischer Sprache; wie es der Sohn verfertiget gehabt, hat er es ihm, dem Vater, gezeiget, und er hätte es der Tochter *Anne Cathrine* zu gesandt, Ist nicht gedrucket; Es hat auch niemand nicht gesehen; wuste nicht, daß es einig *titul* hätte, sondern wäre ein *Discours*.

([A] 45. Om han ikke selv havde nedskrevet en formentlig apologi eller et lignende skrift for Corfitz? Hvortil han havde sendt dette skrift? Og hvilken titel det havde?)

[B] 45. Nej. Han havde ikke skrevet nogen apologi. Hans søn havde ganske vist forfattet noget i Ulfeldts favør, og det i form af et brev, også på fransk. Da sønnen havde udfærdiget det, havde han vist det til ham, sin far, og han havde sendt det til [Ulfeldts] datter Anne Cathrine. Det er ikke trykt. Ingen har heller set det. Han vidste ikke af, at det skulle have en titel, det var en diskurs.)

(NKS 2140 d kvart, det andet eksemplar af protokollen i det upaginerede håndskrift; det citerede afsnit ordret identisk med det første eksemplar i håndskriftet).

I sin selvbiografi refererer Sperling forhøret i lidt afvigende form; dens nr. 17 svarer til protokollens nr. 45. Også her benægter Sperling forfatterskabet til en fransk »Apologie« eller »Discours«, men da han bliver konfronteret med skriftets tilstedeværelse, forsøger han at redde sig: »Da antwortet Ich, sie möchten vielleicht vnter diesem Nahmen *Apologie* verstehen einen *discours* in frantzösisch geschrieben, nur in der selben Sprache sich zu vben« (Da svarede jeg, at de måske under betegnelsen *apologi* mente en *diskurs* skrevet på fransk, kun for at øve sig i dette sprog; GKS 3094 kvart II: 23). Her undgår han altså i modsætning til forhørsprotokollen at nævne sønnen som skriftets ophavsmand, hvad Birket Smith forklarer med, at Sperling »i en Gjengivelse af Forhøret, der var bestemt for denne Søn, helst undgik at omtale, at han havde næv-

net ham« (1885 s. 218 note 1; i samme note anføres, at sønnen rimeligvis er Otto).

På denne baggrund må man mene, at »vores« Sperling har været bekendt med og vant til »den franske selvbiografis gennemtrængende og helt uhæmmede aristokratiske selvglæde«, der for Olden-Jørgensen står som et argument mod Sperling som selvbiografiens adressat (2022a s. 47). I hvert fald er Ulfeldts apologi ikke mindre gennemsyret af aristokratiske synspunkter og holdninger end Leonora Christinas selvbiografi.

Også bortset fra det franske forsvarsskrift for Ulfeldt var Otto Sperling den yngre en central person i bestræbelserne for at rense Ulfeldts eftermæle efter hans død. Med ham korresponderede Ulfeldt-sønnerne i 1664 (Fridericia 1872 s. 874f note 2), og til ham sendte de faderens apologi, som han medvirkede til at få udbredt. Efter Fridericias opfattelse havde han »arvet sin fængslede Faders Pligter mod den ulfeldtske Familie« (s. 874).

3.4 Adressatens kendskab til Leonora Christinas latinlærer

Leonora Christina fortæller om sin lærer i latin, da hun var omkring 21 år: »elle avoit un Maistre tres excelent que vous cognoisez, et qui l'enseignoit d'amitié autant que de bonne volonté« (hun fik en fremragende lærer, som De kender, og som underviste hende både af venskab og af velvilje; 16.22f). Den tilsvarende passage i DFD lyder: »Vigesimo primo ætatis anno Latinam linguam degustavit, Magistro usa familiari Dn. Parente meo« (Som 21-årig begyndte hun at lære det latinske sprog af husets ven, min hr. fader; s. 323/ 25; 33). Mens det er oplagt, at Sperling kendte lærerens identitet, er det uvist, hvor detaljeret et kendskab Bielke havde til dagliglivet i det ulfeldtske hjem.

3.5 Adressatens kendskab til Dina-affæren

Leonora Christina omtaler optakten til Dina-affæren, men fortsætter »dont je ne ferray point le recit puis que ce passage vous est assez cogneu« (det vil jeg ikke fortælle om, for de begivenheder kender De allerede godt; 19.15f). Herom skriver Olden-Jørgensen: »Otto Sperling den yngre var født i 1634, og hvor velorienteret har man lov til at tro, han var om det politiske intrigespil i København i 1651, da han selv blot var 17 år gammel og gik i latinskolen i Bordesholm i Holsten?« (2022a s. 43). Dertil kan man kun svare, at man har lov til at tro, at han var særdeles

velorienteret om forholdene. Dina-sagen var vidt bekendt i samtiden, fremstillet i publikationer både fra den danske regerings og fra Ulfeldts side (se fx Birket Smith 1885 s. 172f), og affæren er omtalt i Ulfeldts apologi. Endnu væsentligere må det være, at Sperlings far var anklaget i sagen for giftblanderi rettet mod kongen. Sagsakterne om affæren er omfattende. I sin selvbiografi skildrer Sperling begivenhederne fyldigt (s. 152-67), ligesom Johannes Møller omtaler retssagen (1744 bind I s. 646f); han anfører sønnen blandt sine kilder (s. 647). Det er utænkeligt, at Otto Sperling den yngre ikke skulle være velorienteret om denne skæbnesvangre periode i faderens liv. Selvfølgelig har også Henrik Bielke kendt til sagen.

3.6 Henvisning til Kjeld

Om Malmøprocessen fortæller Leonora Christina ret bredt, men henviser desuden til et vidne: »Si vous prenez plaisir de sçavoir ce Proces, Kield vous en pourrà informer« (Hvis De har lyst til at vide mere om denne rets-sag, kan Kjeld oplyse Dem; 32.7f). Vidnet er Corfitz Ulfeldts mangeårige sekretær Kjeld Friis, som Sperling kendte særdeles godt; i marts 1673 havde han friet til en af Sperlings søstre (Birket Smith 1885 s. 217 note 2). Om Bielkes kendskab til Kjeld ved vi intet, og Olden-Jørgensen omtaler ikke denne Kjeld.

3.7 Henvisning til en mand i Hamborg

Også fangenskabets på Hammershus skildrer Leonora Christina udførligt, faktisk optager hendes beretning ca. 20% af selvbiografien (s. 34-48). Ikke desto mindre udpeger hun også her en hjemmelsmand: »si vous y prenez plaisir de le sçavoir il y à un homme à Hamborg qui vous le pourrà dire« (Hvis De har lyst til at vide det, er der en mand i Hamborg, som kan fortælle Dem det; 34 B.25f). Da bl.a. denne passage har været fremført som et argument for Sperling som selvbiografiens adressat, omtales den af Olden-Jørgensen: »At henviser til en person i Hamborg er vel heller ikke nødvendigvis det samme som at hentyde til adressatens bopæl« (2022a s. 43f). Det er ubestridelig sandt, men det må dog bemærkes, at der skal temmelig mange forkundskaber til at identificere netop dén mand i Hamborg, der har nært kendskab til fangenskabets på Hammershus. De forkundskaber havde Sperling, som uden videre har kunnet identificere Ulfeldt-parrets tjener Peter Pflügge; om det også gælder Bielke, ved vi ikke.

3.8 Adressatens søstre

I forbindelse med omtalen af sine sysler i Blåtårn nævner Leonora Christina, at hun vil fremsende en prøve: »pour curiosité je vous envoye des pieces des rubans qui m'en restent pour les faire veoir à vos soeurs, qui sont de la Mestie« (For at tilfredsstille Deres nysgerrighed sender jeg Dem nogle stykker bånd fra væven, som jeg har tilbage, for at De kan vise dem til Deres søstre; 69.10-12). Som Olden-Jørgensen påpeger, var Sperling ikke ene om at have flere søstre, det samme gjaldt Bielke (2022a s. 44), men det kan dog nævnes, at Leonora Christina hilser eller omtaler Sperlings søstre i tre bevarede breve (18/9 1685, 27/9 1692 og januar 1693, publiceret i Birket Smith 1872 s. 87f, 98f og 106).

3.9 Adressatens kendskab til magister Buck

Om en af de præster, der blev sat til at betjene Leonora Christina i Blåtårn, skriver hun syrligt: »Le bon Dieu la fait surmonter tous ces adversitez, comme encore *Maistre* Buck dont je croys que vous en sçavez les descretions« (Den gode Gud har ladet hende overvinde al den modgang, ligesom også magister Bueck, hvis dømmekraft jeg mener De kender; 69.18-20). Udtalelsen kan efter vores skøn ikke anvendes til en indkredsning af selvbiografiens adressat.

3.10 Adressatens nært forestående afrejse

Inden den afsluttende hilsen noterer Leonora Christina »Je me suis hastée le plus qu'il m'á esté possible puis que vous estes sur vostre départ« (Jeg har skyndt mig så meget, jeg kunne, fordi Deres afrejse er nært forestående; 70.8f). Også tidligere i værket nævner Leonora Christina sit hastværk: »Le temps permet pas d'en parler« (Der er ikke tid til at tale om det her; 48.7). Det har længe været kendt, at Sperling opholdt sig i København 1670-73, og at han i foråret 1673 vendte tilbage til Hamborg, hvor han boede fast. Ved hjælp af hans brevkopibog kan afrejsen dog indkredses ganske præcist: En notits mellem brev nr. 329 og nr. 330, som ikke er med i nummereringen og måske derfor hidtil er blevet overset, lyder: »Escrita Mr. Rosenkrantz a Nybourg le 3. de May 1673. que je partoys pour Ham-bourg, et luy envoyois le conte de ses liures. 7 rdlers« (Skrev til hr. Rosenkrantz i Nyborg den 3. maj 1673, at jeg rejste til Hamborg og sendte ham afregningen for hans bøger, 7 rigsdaler). Den omtalte Rosenkrantz er

bogsamleren Jens Rosenkrantz (1640-95, jf. Werlauff 1844 s. 96f med note 1), som Sperling ivrigt havde korresponderet med under sit ophold i København; yndlingsemnet var bøger (flere breve i brevkopibogen). Leonora Christina afslutter sit manuskript »Le 1 de May a les 11 heures de nuit« (Den 1. maj kl. 11 om natten), altså højst et par døgn før Sperlings brev om afrejsen. Et sådant sammentræf finder vi særdeles interessant. Det kan selvsagt enklest forklares ved, at Sperling er selvbiografiens adressat.

Konklusion vedr. selvbiografiens oplysninger om adressaten

Med ovenstående gennemgang af selvbiografiens oplysninger om adressaten mener vi ikke at have fremlagt uigendrivelige beviser for, at værket primært er rettet til Otto Sperling den yngre, men nok en række meget tungtvejende indicier. Samtidig svækker flere af oplysningerne efter vores opfattelse hypotesen om Bielke som adressat.

4. Lidt yngre kilder til adressatspørgsmålet

4.1 Andreas Hojer (1721)

Den tidligste omtale af Leonora Christinas franske selvbiografi er, så vidt vides, en artikel af Andreas Hojer (1690-1739) i tidsskriftet *Nova litteraria*. I vores diplomatariske udgave af selvbiografien har vi afskrevet, oversat og kommenteret det centrale afsnit (Leonora Christina 1673/2021a s. 13-15).

Olden-Jørgensen har ligesom vi og andre før os undret sig over Hojers omtale af adressaten, »nescio cui Senatori Regni transmissa« (overdraget til en eller anden rigsråd). Denne undren har sammen med resultaterne af studier i Sperlings DFD og Leonora Christinas levnedssberetning dannet udgangspunkt for Olden-Jørgensens hypotese om Henrik Bielke som selvbiografiens adressat (2022a s. 43-48).

Hojers tekst er på flere punkter uklar, og det er derfor nødvendigt at drøfte de tvivlsomme passager her. Først bringer vi begyndelsen af teksten med enkelte overspringelser, afskrevet og oversat af os:

Bibliothecam Illustris Viri *Christiani Reitzeri* ... in regiam Bibliothecam transiit ...

Mssta adfuere nec multa, nec nulla, ex quibus maxime excelluere *Sperlingiana*, quorum aliqua publicæ luci destinari cognovimus. Ex reliquis tria tantum hic memoranda videntur (1) Latina Codicis nostri Christianei Versio ... (2) Vita *Eleonoræ Christianæ* filiae Christiani IV. gloriosissimæ memoriæ, Nuptæ Cornificio Vlefeldio, rebus bene & male gestis famosissimo, Heroïnæ suo seculo incomparabilis; ab ipsa in arce Hafniensi adhuc detenta anno 1673 Gallicè descripta, & nescio cui Senatori Regni transmissa, quam vtpote ἀυτόγραφον a nemine quod sciam memoratam illustris possessor non vulgari, sed ipsis regiis manibus tradi voluit. Constat XI. plagæ in 4to. Scriptio est tersa, dictio perspicua, narratio facilis, fidelis & ampla satis, nisi quod de rebus in Dania ab Vlefeldio infeliciter gestis vel in hanc domum motis accusationibus sileat, ne Senatori, cui scripsit, nota atque dudum perspecta videretur occinere.

(Den udmærkede mand Christian Reitzers bibliotek er indgået i det kongelige bibliotek ... Der var håndskrifter, ikke i stor, men heller ikke i ubetydelig mængde, hvoriblandt de sperlingske udmærkede sig mest, hvoraf vi har erfaret at nogle var bestemt til offentliggørelse. Af de øvrige er der kun tre, som synes at skulle nævnes her: (1) den latinske oversættelse af vor Christians lov ... (2) levnedbeskrivelse af Eleonora Christina, Christian d. 4.'s højst mindeværdige datter, gift med Corfitz Ulfeldt – en mand vidt berømt for såvel gode som slette handlinger – og en heltinde uden lige i hendes samtid. Forfattet på fransk af hende selv i 1673, mens hun sad fængslet på Københavns slot, og overdraget til en eller anden rigsråd. Da manuskriptet er med forfatterens egen hånd og så vidt jeg ved er helt ukendt, ønskede dets udmærkede ejer ikke, at det skulle overdrages til nogen jævn person, men kun direkte til kongen selv. Det består af 11 læg i kvart. Skriften er nydelig, sproget er klart, fortællingen letflydende, tillidvækkende og ganske fyldig, når bortses fra, at den fortier de af Ulfeldt i Danmark begåede ulyksalige handlinger så vel som de mod familien rettede anklager, for at de velkendte og for længst afslørede sager ikke skulle støde den rigsråd, teksten henvender sig til.; Hojer 1721 bl. 15r-16r).

Et enkelt udtryk er oversat forskelligt ovenfor og af Olden-Jørgensen: »illustris possessor«, hvor vi oversætter »dets udmærkede ejer« over for

Olden-Jørgensens »fornemme ejermand« (2022a s. 44). Her foretrækker vi at bruge det neutralt rosende »udmærkede«, fordi Hojer bruger samme epithet i den første sætnings præsentation af Reitzer; ordet »fornemme« kunne indicere, at den omtalte ejer er den ukendte rigsråd, hvad vi ikke finder belæg for.

Vægtigere er det, at Hojers omtale af de sperlingske håndskrifter er tvetydig. Det er »Ex reliquis« (Af de øvrige), der er problemet, fordi det enten kan stå som modsætning til den gruppe sperlingske håndskrifter, der var beregnet til offentliggørelse, eller til samtlige sperlingske håndskrifter. I det første tilfælde har Sperling ejet bl.a. Leonora Christinas selvbiografi, i det andet har han ikke. Vi mener ikke, at det kan afgøres, hvilken tolkning der rammer Hojers mening.

Det er påfaldende, at Hojer anfører en rigsråd som den, der har modtaget håndskriftet, men uden at vide, hvem det drejer sig om. Det interessante spørgsmål er selvfølgelig, om hans mangelfulde viden om modtageren står til troende, eller om den er udtryk for rent gætværk fra hans side. Man kan overveje, om det er tilskriften »Monsieur«, der har indgivet ham den tanke, at adressaten må være en fornem person, fx en rigsråd. I samme retning kan man måske tolke hans overvejelse om motivet til levnedsskildringens markante fortielser, der kunne være ønsket om at skåne rigsråden. Den forekommer i hvert fald umådelig naiv i betragtning af Leonora Christinas målrettede selvforherligelse og retfærdiggørelse gennem hele selvbiografien, og måske er det netop hans manglende forståelse for bevæggrundene til stofselektionen, der har ført ham til en spekulativ antagelse af modtagerens status. Disse funderinger er selvsagt rent hypotetiske.

Givet er det derimod, at Hojers beskrivelse af håndskriftet ikke er ganske troværdig. Det er rent ud forbløffende, at han kan angive dets omfang til 11 læg, for det består af 18 tydeligt nummererede læg, og nummerringen er Leonora Christinas egen (Leonora Christina 1673/2021a s. 27).

Efter vores vurdering er Hojers tekst naturligvis vigtig som vores ældste kilde næst efter originalen. Men hans omtale af adressaten er i bedste fald mangelfuld, hans fremstilling af håndskriftets proveniens tvetydig og hans håndskriftbeskrivelse decideret forkert.

4.2 La Vie de Leonora Christiana (mellem 1698 og 1730)

Fra årene efter Leonora Christinas død i 1698 stammer en fransk bearbejdelse af selvbiografien, der dels forkorter Leonora Christinas tekst, dels

udvider den med historiske oplysninger (se Bøggild-Andersens beskrivelse, 1949 s. 300-302). De sidste vidner om »en meget betydelig historisk Viden« (s. 300). Bearbejdelsen er bevaret i tre afskrifter, ikke to, som vi har oplyst efter Bøggild-Andersens fremstilling (Leonora Christina 1673/2021a s. 93); den tredje har Olden-Jørgensen fremdraget, ligesom han har klarlagt håndskrifternes proveniens (2021 s. 496f, jf. 2022a s. 31 note 9, gentaget 2022b s. 17f note 11).

Den mest spektakulære historie af de tre tekstvidner har NKS 3884 kvart, der har været i Ulfeldt-slægtens eje og er ualmindelig smukt skrevet og prægtigt indbundet (se herom foruden Olden-Jørgensen også Hjelholt 1954). Håndskriftets fint kalligraferede titel lyder: »La Vie de Leonora Christiana Fille du Roy C 4me & de Madame Christine Münch Femme de Corfits Uhfelfeld, écrite d'Elle meme et adressée au Professeur O: Sperling« (læg 1, bl. 2r). Efter al sandsynlighed er det netop dette håndskrift, der omtales i et brev fra gehejmeråd Fr. Emanuel v. Kötzschau til Corfitz Anton Ulfeldt af 3. april 1730 (Rigsarkivet, arkiv 06476, Ulfeldt, Corfitz Anton, og hustruer. 1719-1854. Diverse breve og materiale, pakke 1; brevet er omtalt Hjelholt 1954 s. 369f). I brevet lover Kötzschau at skaffe Corfitz Anton Ulfeldt effekter med tilknytning til Corfitz Ulfeldt og Leonora Christina, bl.a. hedder det:

je ferai mon mieux de vous procurer les pieces qui pourront tomber entre mes Mains.

Par Exemple un Manuscrit, Intitulé La Vie de Eleonora Christiana Fille du Roi Christian IV et de Madame Kirstine Munck, femme de Corfitz Ulfeld écrite d'Elle même, et adressée au Professeur de Copenhague le Docteur Otto Sperling, (qui en 1661. et 1662. etoit Gouverneur du Comte Leo Ulfeld, qui demouroit alors à Hamburg) Elle envoyoit ce Manuscrit au dit Docteur de Maribo en Lalande, ou Elle demouroit alors l'an 1693. à onze heure du Soir.

(jeg vil gøre mit bedste for at skaffe dem de sager, der kan falde i mine hænder. For eksempel et håndskrift med titlen Levnedsbeskrivelse af Eleonora Christiana, datter af kong Christian 4. og fru Kirstine Munck, gift med Corfitz Ulfeld, skrevet af hende selv og henvendt til den københavnske professor doktor Otto Sperling (som i 1661 og 1662 var huslærer for grev Leo Ulfeldt, som dengang boede i Hamborg). Hun sendte dette håndskrift til den nævnte doktor fra Maribo på Lolland, hvor hun dengang boede, i året 1693, klokken 11 om aftenen.)

Både i brevet og selve håndskriftet udpeges Otto Sperling altså som selvbiografiens adressat. Brevets oplysninger om ham er stort set korrekte: Han blev professor i København 1692, afskediget 1697 (men kunne vel også derefter tituleres professor), og han forestod opdragelsen af Leo Ulfeldt i Hamborg 1662 (Ilsøe 1983). Til gengæld står tid og sted, men pudsigt nok ikke klokkeslettet for affattelsen af selvbiografien i markant modsætning til originalen, men ikke til bearbejdelsen, hvis afsluttende oplysninger går igen i brevet. Hvis Bøggild-Andersens vurdering af bearbejderens kvalifikationer er korrekt, må der have været en særlig hensigt med de forkerte oplysninger; umiddelbart kan vi foreslå et ønske om at tilsløre værkets tilblivelse i fængslet, men det er vanskeligt at indkredse motivet, når bearbejderen er ukendt. Trods disse fejl er der ingen tvivl om, at bearbejdelsen bl.a. bygger på selvbiografien, evt. i en afskrift eller bearbejdelse. Om titlens udpegning af Sperling som adressat er tilkommet senere end den oprindelige bearbejdelse, kan vi ikke vide, men det er i hvert fald sket senest april 1730.

De to øvrige håndskrifter, NKS 1108 oktav og Århus Statsbibliotek Håndskriftsamlingen nr. 44, har vi haft lejlighed til at sammenholde med NKS 3884 kvart. De tre manuskripter afviger kun i detaljer, især ortografiske, og er enige om titlens ordlyd, herunder omtalen af Sperling, som dog både i NKS 1108 oktav og det århusianske håndskrift har fået sin dokortitel med; han blev doktor i 1674.

4.3 Hans Gram (tidligst 1731)

Den sidste kilde til adressatspørgsmålet, vi ser grund til at omtale, er Hans Gram. Sammen med originalhåndskriftet af den franske selvbiografi, NKS 4261 kvart, ligger nemlig Grams beskrivelse af manuskriptet, hvor Sperling udpeges som værkets adressat og ejer af håndskriftet indtil sin død i 1715, ligesom hans plan om at udnytte værket i sit arbejde om lærde kvinder nævnes (beskrivelse, afskrift, oversættelse og faksimile Leonora Christina 1673/2021a s. 16-18). Grams tekst er ikke dateret, men stammer sandsynligvis fra hans tid som kongelig bibliotekar, 1730-48, i givet fald nok i forbindelse med, at manuskriptet indgik i Det Kongelige Bibliotek 1731 (Ilsøe 1999 s. 31).

Olden-Jørgensen anser Grams beskrivelse for den tidligste, der udpeger Sperling som selvbiografiens adressat (2022a s. 43, 44). Det holder næppe, idet den franske bearbejdelse må stamme fra allersenest begyndelsen af 1730. Der har altså været en »præ-gramsk« tradition for Sperling som adressat.

Vores kollationering af DFD og Leonora Christinas levnedsskildring har, som det vil være fremgået i afsnit 2 ovenfor, ikke overbevist os om, at Olden-Jørgensen har ret i sin kategoriske afvisning af, at DFD kan have udnyttet Leonora Christinas tekst som en blandt flere kilder. Derfor kan vi heller ikke tilslutte os hans antagelse om Grams beskrivelse: »Måske er Grams oplysninger bare en lærd, men lidt for hurtig hypotese bygget på en overfladisk lighed mellem dele af den franske selvbiografi og dele af Sperlings latinske Leonora Christina-biografi« (2022a s. 45, jf. s. 32).

5. Adressaten og værket

Efter de forskellige tilgange til afklaring af adressatspørgsmålet, som vi har afprøvet ovenfor, er det nu på sin plads at overveje, hvilken betydning adressatens identitet egentlig har for det væsentlige: forståelsen af Leonora Christinas franske selvbiografi. I den forbindelse er det afgørende at få værket's genre nærmere bestemt: Er der tale om et privatbrev eller om en art epistel, et defensorat beregnet for en større kreds, med enkelte træk fra brevgenren?

I det 17. århundrede var brevgenren vidt udbredt og ret differentieret. Breve i de højere sociale kredse var hyppigt offentlige i den forstand, at selvom de var stilet en bestemt person, blev de læst op og kommenteret under selskabeligt samvær. Det gælder især i Frankrig, hvor der ofte blev skrevet, modtaget og udvekslet breve i de litterære saloner. Særlig kendt er Mme de Sévigné's korrespondance med familie og venner, der for det meste handlede om de sidste skandaler og intriger i de adelige kredse omkring hoffet.⁴ I det 17. århundrede udviklede genren sig til at være en typisk kvindelig aktivitet, fx fremhæver allerede La Bruyère, at kvinder har et helt særligt talent for at skrive breve (1696 s. 7-34). Breve og memoirer som en særlig kvindelig aktivitet i perioden har motiveret en fortsat stor interesse for forskningsfeltet.

Formelt følger private breve visse konventioner, så de rummer

- angivelse af tid, sted

⁴ Der findes en omfattende forskning om brevgenren og den særlige rolle, brevskrivningen spillede i højere kredse, se fx Beasley 1990, 2006, Diaz 2002, Haroche-Bouzinac 1995, Simonet-Tenant 2004, samt forskellige elektroniske referencer angivet i bibliografien.

- hilseformular
- budskab
- afslutning, typisk med gode ønsker for modtageren og hilsener til bekendte eller familie
- underskrift

Leonora Christinas selvbiografi lever op til flere af disse regler, men bryder med andre. Tidspunktet angives i begyndelsen og slutningen af teksten (1.1 og 70.11f), mens stedet af let forståelige grunde ikke oplyses; selvom hendes forhold i Blåtårn var forholdsvis frie, var der ingen grund til at løbe unødige risici.

Af samme grund er adressatens identitet sløret, både i indledningshilsenen (1.1) og i de afsluttende bemærkninger (70.7-11); i afsnit 3 ovenfor har vi fremlagt de oplysninger om adressaten, der kan uddrages af værket.

Hovedsagen, budskabet, er udformet atypisk for brevgenren. Emnet er usædvanligt, et helt livsforløb, fjernt fra det 17. århundredes mondæne breve med deres sladder og notitser om aftaler, invitationer og lignende. Særegen er også stilen. Teksten er anlagt som et længere, sammenhængende litterært værk præget af en gennemarbejdet litterær stil, som vi har analyseret (Leonora Christina 1673/2021a s. 71-86). I forhold til brevgenren er især to træk bemærkelsesværdige:

Det første er Leonora Christinas selvreferencer. I sammenhænge, hvor hun er hovedperson i beretningen, omtaler hun konsekvent sig selv i 3. person: *nostre femme* – ‘vor heltinde’ og *elle* – ‘hun’. Hvor hun derimod er fortæller, anvender hun første person *je* – ‘jeg’. Særligt interessante og mesterligt håndteret er de passager, hvor fortællerens synsvinkel interagerer med beskrivelsen af hovedpersonen: »Bon Dieu quand je pence à ce que ce bon Roy la disoit (le premier jour quelle le trouuoit au lit malade dans le Jardin, et quelle versoit ces larmes en abondence) le cœur m'émeut« (Du gode Gud, når jeg tænker på, hvad denne gode konge sagde til hende den første dag, da hun fandt ham syg og sengeliggende i Haven, og hvor hun gav tårerne frit løb, så smelter mit hjerte; 18.17-20). Denne selviscenesættelse genfindes ikke i samtidige breve.

Bemærkelsesværdige er for det andet Leonora Christinas gennemførte stilskift på flere niveauer, dels vekslen mellem narrative passager og dialoger, dels vekslen mellem forskellige stillejer, høj, neutral og lav stil, såvel i de narrative som i de dialogiske afsnit. Hun demonstrerer en eminent evne til at gengive høj stil, når hun taler med jævnbyrdige (fx 59.15-60.4),

arrogant stil, når hun vil vise sin foragt (bl.a. 43.2-8), og ydmyg stil, når hun skal opnå noget (som 25.8-20). Denne stilbevidsthed er typisk for en litterær genre, ikke for brevgenren.

Også tekstens afslutning er atypisk for brevgenren, uden spørgsmål til helbred, ønsker eller hilsener, kun med en kort omtale af modtagerens søstre (69.10-12) og den konventionelle forsikring om hengivenhed, »[je] vous reste tous jours affectionnée« (Og jeg forbliver altid Deres hengivne; 70.10f). Der er ingen underskrift, formentlig af diskretions-hensyn.

Grundlæggende for Leonora Christinas udformning af værket er naturligvis hendes valg af fransk, som ville være meget påfaldende, hvis teksten var et privatbrev, rettet til en bekendt. Man kan forestille sig i hvert fald tre forklaringer på, hun har valgt at skrive på fransk: (a) for at teksten ikke skal kunne læses af hvem som helst, (b) for at teksten skal kunne viderekommunikeres til udenlandske støtter, (c) for at tilfredsstille et tilfældigt lune – »bare fordi hun havde lyst«.

Hypotese (a) er lidet sandsynlig, fordi teksten giver et forherligende billede af Leonora Christina og ikke bringer afsløringer, der ville kunne kompromittere hverken hende eller modtageren.

Hypotese (b) forekommer mere rimelig. Formelt taler den gennemarbejdede litterære stil for en bredere adressatgruppe med international dannelse. Det er desuden muligt, at Leonora Christina har haft ambition om et litterært eftermæle. Men det er givet, at levnedsskildringen er formet som et defensorat, særlig tydeligt i hendes bredt refererede forsvar over for anklagerne i de to retssager, der gengives, og som ikke rigtigt har deres plads i en litterær sammenhæng. Dertil kommer de gentagne forsikringer om, at hun i al almindelighed er en forfulgt uskyldighed, et offer for jaloux fjender. At hun konsekvent har Gud på sin side, er selvsagt det definitive argument for hendes uskyld.

Hypotese (c) er usandsynlig, fordi teksten er så stilistisk gennearbejdet og har været underkastet tidkrævende revision.

Et af de elementer, der stilistisk trods alt giver selvbiografien karakter af et brev, er henvendelserne til adressaten. Der er ca. 23 i hele teksten; optællingen kan diskuteres i et par tilfælde, fx »Vous sçauvez aussi, que Joachim disoit à elle, que son Mari estoit mort, et ou, et comment il estoit mort, et tout comme il est. Aussi vous diray je, qu'Alfelt le *General Major* n'oubloit pas nostre femme« (De skal også vide, at Joachim fortalte hende, at hendes mand var død, og hvor og hvordan han døde, og alt,

som det var. Jeg vil også fortælle Dem, at Ahlefeldt, generalmajoren, ikke glemte vor heltinde; 67.1-4; her talt som to henvendelser).

De fleste adressathenvendelser er, som det sidste eksempel her, opmærksomhedsskabende indledninger, en markering af, at nu kommer der noget, som vil interessere adressaten (fx 2.22f og 55 marg.). Nogle gange oplyses adressaten om, at her springes noget over: »Ce seroit ennuiieux pour vous, de vous dire tout ce qui ce passoit a Borringholm si vous y prenez plaisir de le sçavoir il y à un homme à Hamburg qui vous le pourra dire. Je vous en diray pourtant une partie et le principal de ce qu'il m'en souvient« (Det ville kede Dem, hvis jeg fortalte Dem alt, hvad der skete på Bornholm. Hvis De har lyst til at vide det, er der en mand i Hamborg, som kan fortælle Dem det. Jeg vil dog fortælle Dem en del og det vigtigste af det, jeg husker; 34B.23-27).

Undertiden appelleres der til adressatens viden: »Le bon Dieu la fait surmonter tous ces adversitez, comme encore *Maistre* Buck dont je croys que vous en sçavez les descretions« (Den gode Gud har ladet hende overvinde al den modgang, ligesom også magister Bueck, hvis dømmekraft jeg mener De kender; 69.18-20). Også hans medleven forudsættes nogle steder: »Vous pouvez facilement sçavoir en quoy cest heure se passà« (De kan sagtens forestille Dem, hvordan den time gik; 43.26-44.1).

To steder fremsætter Leonora Christina tanker om adressatens anvendelse af teksten: »puis que je suis assurée, que cette histoire que je vous viens de conter, ne sera veu de personne, et que vous ne le garderez pas apres l'avoir leu, je vous en diray des pieces qui sont dignes d'admiration« (da jeg er overbevist om, at ingen kommer til at se den historie, som jeg nu fortæller Dem, og at De ikke vil gemme den, når De har læst den, så vil jeg fortælle Dem nogle interessante episoder; 12.17-20). Til sidst hedder det om den samlede beretning – meget mere åbent: »Vous en euserez selon vostre discretion, auquel je me fie« (De må handle med det efter Deres dømmekraft, som jeg har tillid til).

Af de to udsagn er det svært at tage det første alvorligt, fordi det effektivt kontrasterer mod hele den omhyggelige udarbejdelse og den klare tendens. Den sidste udtalelse udtrykker primært tillid til adressaten, og med den indsigt i forholdene, teksten løbende tillægger ham, må det også forventes, at han ved, hvordan han bedst kan bruge værket til Leonora Christinas fordel.

Hermed er vi ved spørgsmålet om den egentlige adressat. Alene valget af fransk tyder på en international kreds, og selvom Leonora Christina i foråret 1673 havde været indespærret i Blåtårn gennem næsten ti år, var

der stadig interesse for hende ude i Europa. Endnu ved Ulfeldts død i 1664 var hans europæiske netværk i et vist omfang intakt (Fridericia 1872 s. 873-75, Heiberg 1996 s. 244, 249). Fra hendes senere fængselsår kendes flere internationale bestræbelser for at få hende løsladt, dels ved kronprinsens (den senere Christian 5.s) bryllup 1667, dels i tiden efter Frederik 3.s død 1670 (Birket Smith 1881 s. 247-58). Vi anser det for sandsynligt, at det er til disse internationale kredse, Leonora Christina har skrevet sin selvbiografi, men som fange havde hun brug for en modtager, der kunne være hendes redskab ved udbredelsen af værket. Otto Sperling den yngre havde vist sine evner i den retning i Ulfeldts sidste tid (se afsnit 3.3 ovenfor), så han måtte være et nærliggende valg.

6. Konklusion

Uden at have leveret nagelfaste beviser for, at Otto Sperling var adressaten for Leonora Christinas selvbiografi, har vi fremlagt en række forhold, der forekommer os at være tungtvejende indicier. Når man tager højde for de fundamentale forskelle mellem Sperlings samling af lærde kvinder og selvbiografien, kan det ikke afvises, at Leonora Christinas tekst har været en blandt flere kilder til Sperlings skildring af hendes liv og værker. Af selvbiografens oplysninger om adressaten peger adskillige på Sperling, mens ingen tyder på Bielke. Der foreligger tre lidt yngre vidnesbyrd om adressatens identitet. Kun det ældste, Hojers noget uklare beskrivelse af håndskriftet, henviser ikke til Sperling, mens de to øvrige udtrykkeligt nævner ham.

Med henvisning til tekstens kommunikationstype (afsnit 2.1) og genre (afsnit 5) har vi argumenteret for, at den ikke bør opfattes som et privat brev. Teksten er derfor næppe stilet til Bielke, der var en ikke ganske pålidelig støtte for Leonora Christina (afsnit 3.3), og hvis mulige interesse i og brug af selvbiografien henstår i det uviste. Den er snarere stilet til en pålidelig forbundsfælle som Otto Sperling, der kunne formidle den videre til internationale kredse og dermed fortsætte sine aktiviteter til støtte for Ulfeldt-familien.

Bibliografi

Håndskrifter

GKS 2110a kvart Otto Sperling: »De foeminis doctis.«

GKS 3092, V, 1: kvart Otto Sperling den yngre: »Brevconcepter. Familiebreve.«

- GKS 3094 kvart: Otto Sperling den ældre: »Selbstbiographie ... Historia Carceris.«
NKS 1108 oktav: »La vie de Leonora Christina.«
NKS 2140 d kvart: »Otto Sperling d. ældre og hans forbindelse med Ulfeld vedkommende.«
NKS 3884 kvart: »La vie de Leonora Christiana.«
Rigsarkivet, arkiv 06476, Ulfeldt, Corfitz Anton, og hustruer. 1719-1854. Diverse breve og materiale, pakke 1.
Århus Statsbibliotek Håndskriftsamlingen nr. 44: »La vie de Leonora Christiana.«

Publikationer

- Alenius, Marianne 2012: »Otto Sperlings 1.399 lærde kvinder og hans kilder«, i *Fund og forskning i Det Kongelige Biblioteks samlinger* 51, 2012, s. 187-212.
Beasley, F. E. 1990: *Revising Memory. Women's Fiction and Memoirs in Seventeenth-century France*. Rutgers: Rutgers University Press.
Beasley, F.E. 2006: *Salons, History, and the Creation of 17th-Century France*. Burlington, VT: Ashgate Publications.
Birket Smith, Sophus 1871-72: [Indledning], i »Leonora Christina (Ulfeldts) Selvbiografi. Udgivet efter et Håndskrift i det store kgl. Bibliothek« ved Sophus Birket Smith, i *Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Literaturhistorie* 2 Række. 1. Bind s. 142-217.
Birket Smith, Sophus 1872: *Leonora Christina på Maribo Kloster. Et Bidrag til Oplysninger om hendes sidste Leveår*, København: Gyldendal.
Birket Smith, Sophus 1881: *Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie. Med Bidrag til hendes Ægtefælles og hendes nærmeste Slægts Historie* bind II, København: Gyldendal.
Birket Smith, Sophus 1885: *Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi (1602-1673), oversat i Uddrag efter Originalhaandskriftet med særligt Hensyn til Forfatterens Ophold i Danmark og Norge samt Fangenskab i Blaataarn* af S. Birket Smith. København: Andr. Fred. Høst og Søns Forlag.
Bøggild-Andersen, C.O. 1949: »Historiske Oplysninger«, i *Leonora Christina: Jammers Minde og andre selvbiografiske Skildringer*, udgivet af Johs. Brøndum-Nielsen & C.O. Bøggild-Andersen, København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab · Rosenkilde og Bagger s. 295-400.
Diaz, B. 2002: *L'Épistolaire ou la pensée nomade*, Paris: PUF.
Fridericia, J.A. 1872: »[Anmeldelse af] Denkwürdigkeiten der Gräfin zu Schleswig-Holstein Leonora Christina ..., herausgegeben von Johannes Ziegler, Wien 1871«, i *Historisk Tidsskrift* 4. Række II Bind 1870-1872, s. 868-89.
Haroche-Bouzinac, G. 1995: *L'Épistolaire*. Paris: Hachette Supérieur.
Heiberg, Steffen 1996: *Enhjørningen. Corfitz Ulfeldt*, København: Gyldendal, 2. udg. (1. udg. 1993).
Hjelholt, H. 1954: »Om originalmanuskriptet til Leonora Christinas franske selvbiografi«, i *Historisk Tidsskrift*, 11. Række IV, s. 367-75.
Hojer, Andreas 1721: *Nova litteraria* nr. XI, 12/6 1721.
Holberg, Ludvig 1735: *Dannemarks Riges Historie*, bind 3, København: Høpfner.

- Ilsøe, Harald 1983: »Otto Sperling d.Y.«, i *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udgave bind 13 s. 596-98, nu på lex.dk.
- Ilsøe, Harald 1999: *Det kongelige Bibliotek i støbeskeen. Studier og samlinger til bestandens historie indtil ca. 1780*, I-II. København: Det kongelige Bibliotek · Museum Tusulanums forlag.
- Koch, P. & W. Oesterreicher 2001: »Langage parlé et langage écrit«, i Holtus, G., M. Metzeltin & C. Schitt (red.): *Lexikon der romanistischen Linguistik* (LRL) I, 2, Tübingen: Niemeyer, s. 584-627.
- La Bruyère, J. de 1696: *Les Caractères de Théophraste traduits du grec. Avec Les Caractères ou Les Mœurs de ce siècle. (se Des ouvrages de l'esprit, nr. 37 p. 7-34)*. Paris: Estienne Michallet.
- Laursen, L. 1979: »Henrik Bielke«, i *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udgave bind 2, s. 75-77, nu på lex.dk.
- Leonora Christina 1673/2021a: *Leonora Christinas franske selvbiografi. Diplomatarisk udgave og dansk oversættelse* ved Marita Akhøj Nielsen og Lene Schøsler. *Ikonografi* ved Thomas Lyngby. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Leonora Christina 1673/2021b: *En kongedatters liv. Leonora Christinas franske selvbiografi på moderne dansk* ved Marita Akhøj Nielsen og Lene Schøsler. Illustreret af Allan van Hansen. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Leonora Christina 1674-98/1998: *Leonora Christinas Jammers Minde. Diplomatarisk udgave*. Ved Poul Lindegård Hjorth & Marita Akhøj Nielsen under medvirkning af Ingelise Nielsen. København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab · C.A. Reitzel.
- Moller, Johannes 1744: *Cimbria literata, sive Scriptorum Ducatus utriusque Slesuicensis et Holsatici, quibus et alii vicini quidam accensentur, historia literaria* I-III, København: Gottmann, Frid. Kisel.
- Nova Literaria* 1698: *Nova Literaria Maris Balthici et septentrionis* s. 81 (maj måned).
- Olden-Jørgensen, Sebastian 2021: »Debatanmeldelse af Leonora Christinas franske selvbiografi«, i *Historisk Tidsskrift* bind 121, hæfte 2, 2021, s. 493-505.
- Olden-Jørgensen, Sebastian 2022a: »Kongedatteren og hendes ghost writer. Nyt syn på tilblivelsen af Leonora Christinas franske selvbiografi (1673)«, i *Danske Studier* 2022, s. 27-50.
- Olden-Jørgensen, Sebastian 2022b: »Otto Sperling den yngres latinske Leonora Christina-biografi (ca. 1690)«, i *Fund og forskning i Det Kongelige Biblioteks samlinger* 61, 2022, s. 11-42.
- Simonet-Tenant, F. 2004: »Aperçu historique de l'écriture épistolaire : du social à l'intime«, *Le français aujourd'hui* 2004/4 (n° 147), pp. 35-42. <https://www.cairn.info/revue-le-francais-aujourd-hui-2004-4-page-35.htm>
- Söll, L. 1974: *Gesprochenes und geschriebenes Französisch*, Berlin: Erich Schmidt.
- Valette, Michel Rousseau de la 1678: *Le Comte d'Ulfeld, Grand Maistre de Danemarck. Nouvelle Historique*, Paris: Barbin.

Werlauff, E.C. 1844: *Historiske Efterretninger om det Store kongelige Bibliothek i Kiøbenhavn*, 2. udg., København: Samfundet til den danske Litteraturs Fremme.

Elektroniske ressourcer om brevgenren

Cousson, A. 2017: »Récit de la sociabilité et récit de soi : les Mémoires de Mademoiselle de Montpensier«, https://earlymodernfrance.org/files/Cousson_Cahiers17_18%282017%29_80_99Cousson

<https://puc.hypotheses.org/tag/genre-epistolaire>

<https://journals.openedition.org/ccm/7493> Collectif, La Lettre-Miroir dans l'Occident latin et vernaculaire du ve au xve s.

